

H. Diels - W. Kranz, *Οι προσωκρατικοί. Οι μαρτυρίες και τα αποσπάσματα, απόδοση στα νέα ελληνικά* Βασ. Α. Κύρκος, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμας, Τόμος Α', 2005 και Τόμος Β', 2007 (υπό έκδοση ο Τόμος Γ', Index)

Η μνημειώδης συλλογή προσωκρατικών αποσπασμάτων των H. Diels - W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker* (Berlin, 1960-61, vol. 3) εξεδόθη για πρώτη φορά στα ελληνικά με εκτεταμένη εισαγωγή και σχόλια από τον καθ. Φιλοσοφίας Βασ. Α. Κύρκο στον εκδοτικό οίκο Παπαδήμας (Αθήνα, Τόμος Α', 2005 και Τόμος Β', 2007). Η εισαγωγή και τα σχόλια της ελληνικής έκδοσης απ' τον καθ. Βασ. Κύρκο αποτελούν την τελευταία λέξη της έρευνας στην ελληνική τουλάχιστον βιβλιογραφία για τους Προσωκρατικούς και τη φιλοσοφική «δοξογραφία» εν συνόλω. Η παρούσα έκδοση καλύπτει ένα βιβλιογραφικό κενό για τον Έλληνα σπουδαστή, αλλά και κάθε «ερευνητή» (ειδικό και μη) της προσωκρατικής φιλοσοφίας. Οι ειδικοί φιλολογικοί συνεργάτες της έκδοσης καθ. Γεώργιος Χριστοδούλου και Δημοσθένης Γεωργοβασίλης, μαζί με τη φιλοσοφική εμπειρία και «ειδημοσύνη» του καθ. Βασ. Κύρκου, εγγυώνται την αξιοπιστία της μετάφρασης των αποσπασμάτων. Οπωσδήποτε, αυτή η επιμελημένη έκδοση αποτελεί την «αρχή» και το «τέλος» κάθε ερευνητικής εργασίας περί των Προσωκρατικών, υπό την έννοια ότι για να ερμηνεύσουμε τα προσωκρατικά αποσπάσματα «εκκινούμε» από αυτά, αλλά και για να αξιολογήσουμε τις ερμηνείες μας «καταλήγουμε» σ' αυτά.

Όπως είναι γνωστό, οι πληροφορίες μας για τους προσωκρατικούς φιλοσόφους βασίζονται σε ελάχιστα αποσπάσματα των

έργων τους, καθώς και στις μαρτυρίες και στα σχόλια μεταγενέστερων συγγραφέων. Δηλαδή, δεν έχουμε άμεσες πηγές. Αυτό που έχουμε είναι μεταγενέστερα αρχαία σχόλια και ερμηνείες καθώς και σύγχρονες ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Ελλείψει, λοιπόν, ενός corpus πρωτότυπων πηγών, η έρευνα των Προσωκρατικών παρουσιάζει, όπως είναι εύλογο, ερμηνευτική ποικιλία. Αν και τα πρωτότυπα κείμενα είναι ισχνά και αποσπασματικά, η πηγή των ερμηνευτικών παραδόσεων είναι αστείρευτη.

Με αυτή τη λογική, λοιπόν, ιδίως όσοι ερευνητές δεν έχουν άμεση σχέση με τα αρχαία ελληνικά κείμενα, υποστηρίζουν ότι δεν είναι αναγκαίο να καταφύγουμε άμεσα στα αποσπάσματα για να ερευνήσουμε τα ίδια τα κείμενα. Για να κατανοήσουμε τους Προσωκρατικούς πρέπει να εργασθούμε με σύγχρονες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, στις οποίες εμμέσως πλην σαφώς εμπεριέχονται και εξετάζονται οι αρχαίες ερμηνείες. Με αυτόν τον τρόπο, μετέχουμε στην κοινότητα των ερευνητών που έχουν ανά τους αιώνες παρόμοια ενδιαφέροντα για τους Προσωκρατικούς¹.

Μια τέτοια σύγχρονη ερμηνευτική προσέγγιση, λ.χ., εκφράζεται από το βασικό ερώτημα που ετέθη από σύγχρονους ερμηνευτές «αν και κατά πόσον η προσωκρατική έρευνα για τη φύση των πραγμάτων είναι επιστημονική». Ο μη επιστημονικός χαρακτήρας της προσωκρατικής φιλοσοφίας έχει υποστηριχθεί από τον Cornford². Αυτή

η θέση όμως στη σύγχρονη έρευνα θεωρείται ακραία³. Όμως ακόμη και σ' αυτήν τη σύγχρονη μεθοδολογία, ο μελετητής οφείλει να κατανοήσει κατ' αρχάς τα σύγχρονα επιχειρήματα υπέρ και κατά της «επιστημονικότητας» των Προσωκρατικών, αλλά εν τέλει, όπως προείπαμε, θα αναγκασθεί να «καταλήξει» στα ίδια τα αποσπάσματα για να αξιολογήσει αυτά τα επιχειρήματα. Ήτοι, οι θεωρίες και τα επιχειρήματα έρχονται και παρέρχονται σε μια επιστημονική κοινότητα, όμως η εν λόγω συλλογή προσωκρατικών αποσπασμάτων των Η. Diels - W. Kranz με εκτεταμένη εισαγωγή, σχόλια και μετάφραση από τον καθ. Φιλοσοφίας Βασ. Α. Κύρκο αποτελεί ένα «αναγνικατάστατο» εργαλείο έρευνας, πηγή θεωριών και επιχειρημάτων για τον μελλοντικό ερευνητή των Προσωκρατικών.

Μιχαήλ Μπακαούκας

Σημειώσεις

1. Βλ. σχετικώς A.P.D. Mourelatos, *The Pre-Socratics*, Princeton, 1993, xxii, σσ. 1-3 [Αλέξανδρος-Φοίβος Μουρελάτος, *Οι Προσωκρατικοί*, μτφ. Φωτεινή Γ. Τσιγκάνου, Ν. Γιανναδάκης, Σπ. Μοσχονάς, Γ. Τζαβάρας, Αθήνα, Α-Β, 1998].

2. F.M. Cornford, "Was the Ionian Philosophy Scientific?", *The Journal of Hellenic Studies* 62 (1942), 1-7 - [του ιδίου], *The Unwritten Philosophy*, Cambridge, 1950 και [του ιδίου], *Principium Sapientiae*, Cambridge, 1952, passim.

3. Βλ. σχετικώς Gr. Vlastos, "Zeno of Elea", *Encyclopaedia of Philosophy*, Paul Edwards (ed.), New York, vol. 8, σσ. 369-79 - Karl Popper, "Back to the Presocratics", in M. - J. Petersen (ed.), *Karl Popper. The World of Parmenides*, Routledge, UK, 1998 - J. Barnes, *The Presocratic Philosophers*, Routledge, London and New York, 1993, σ. 653 [3η εκδ. αναθεωρημένη, 1η εκδ. 1979] - Ι. Γ. Δελλής, *Η Συμβολή της Αρχαίας Ατομικής Θεωρίας στην πρόοδο της φυσικής τον 17ο αι.*, Εκδόσεις Παν/μίου Πατρών, 1998, σσ. 12-13 - M. Planck, *The Philosophy of Physics*, London, 1936, σσ. 68-69 - Erwin Schrödinger *Η Φύση και οι Έλληνες*, μτφρ. δρ Θ. Γραμμένος, Τραυλός-Κωσταράκη, 1995, 9-115 [1η εκδ. Cambridge Univ. Press, 1954].

**Στάμος Παπαστάμου και Γεράσιμος Προδρομίτης,
Τρομοκρατία και Εξουσία: Ο Αντίλογος
της Συνεκτικότητας, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα,
Αθήνα 2003**

Η συμβολή του Στάμου Παπαστάμου στην Κοινωνική Ψυχολογία στην Ελλάδα, εκτός των άλλων, με πέντε αξιόλογα βιβλία τα τελευταία

ιδίως χρόνια (2000-2006), είναι πάρα πολύ σημαντική.

Ειδικά το βιβλίο του για την Τρομοκρατία, που παρουσιάζω σήμερα, με εντυ-

πωσίασε κυρίως γιατί καταγίνεται με το πρόβλημα της *Οργάνωσης 17 Νοέμβρη* στην Ελλάδα, όταν το θέμα ήταν στην εξέλιξή του. Σπάνιο εγχείρημα – συνήθως τα κοινωνικά προβλήματα ερευνώνται, όταν έχουν πια μπαγιατέψει.

Στην Εισαγωγή οι συγγραφείς αναλύουν τις επιστημονικές και πολιτικές θέσεις που διαμόρφωσαν τις υποθέσεις εργασίας τους. Έκαναν έρευνα «κοινής γνώμης» με δείγμα φοιτητών. Πέρα από το γεγονός ότι ξεκαθαρίζουν αμέσως ότι πρόκειται για επιλεγμένο δείγμα του Ελληνικού πληθυσμού (πιθανή κριτική) τονίζουν τη χρησιμότητά του, καθώς το δείγμα αυτό βρίσκεται στην ηλικία που διαμορφώνεται και διαμορφώνει κοινή γνώμη και απόψεις. Επομένως ενδιαφέρει άμεσα ως πληθυσμός, και έχουν δίκιο. Δηλώνουν ότι η απόφαση να πραγματοποιήσουν την έρευνα, και βιαστικά μάλιστα, θεωρούν ότι είναι πολιτική λόγω της υπέρ- και πάρα-πληροφόρησης για το συγκεκριμένο θέμα στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

(Θέτουν αμέσως επιστημονικά και συνάμα πολιτικά ερωτήματα για τον αντιτρομοκρατικό λόγο και τον κρυφό ρατσισμό που αυτός περιέχει, αλλά και για τον αντιεξουσιαστικό λόγο, καθώς και τη διπλή άγνοια των ορίων του Καλού και του Κακού). Και διατυπώνουν τις υποθέσεις τους, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν ως οδηγοί για τη δημιουργία των ερωτήσεων/προτάσεων της κάθε ενότητας στην έρευνά τους.

Η πρώτη υπόθεση αφορά την ίδια την τρομοκρατία και τον τρομοκράτη, ο οποίος ορίζεται εδώ ως εξής: Είναι αυτός ο οποίος σε ιδεολογικό επίπεδο υποστηρίζει την αναγκαιότητα της βίας για την επίτευξη κάποιου πολιτικού σκοπού και εφαρμόζει τις ιδέες αυτές συμμετέχοντας σε ακραίες πράξεις βίας. Επομένως, επιδεικνύει σπάνια «συνεκτικότητα». Έχει, δηλαδή, απόλυτη συνέπεια σε αυτά που πιστεύει και σε

αυτά που πράττει (θα πρόσθετα εγώ, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για θρησκευτικά πιστεύω, όπως στο Ισλάμ).

Η δεύτερη υπόθεση εντάσσει την τρομοκρατία στο ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνικής επιρροής, καθώς η κοινή γνώμη φοβάται την αποσταθεροποίηση της εξουσίας και παρά το γεγονός ότι η τρομοκρατία μπορεί τελικά να έχει μικρή επιρροή.

Η τρίτη υπόθεση έχει να κάνει με το φαινόμενο που έχει ονομασθεί *θεμελιώδες σφάλμα της απόδοσης* (*fundamental attribution error*) που πρώτος περιέγραψε ο L. Ross. Όταν, δηλαδή, η τρομοκρατική συμπεριφορά αποδίδεται στα εσωτερικά χαρακτηριστικά του τρομοκράτη (είναι φτωχός, ανώμαλος κ.λπ.) και όχι στις εξωτερικές πολιτικές συνθήκες (τον πόλεμο). Και τότε λέμε ότι ψυχολογοποιούμε την αιτιακή σχέση ανάμεσα στον συγκρουσιακό λόγο και την συγκρουσιακή συμπεριφορά. Έκαναν άριστα οι συγγραφείς που ερεύνησαν τον σημαντικό αυτόν παράγοντα. Πολύ σωστά ο γνωστός Αμερικανός κοινωνικός ψυχολόγος, φίλος καθηγητής του Stanford και πρώην πρόεδρος της Αμερικανικής Ψυχολογικής Εταιρείας, Philip Zimbardo, αρθρογράφουσε στις Αμερικανικές εφημερίδες αμέσως μετά την τρομοκρατική επίθεση στους δίδυμους πύργους της Νέας Υόρκης στις 11 Σεπτέμβρη λέγοντας: «ας μην ψάχνουμε ποιος το έκανε, αλλά γιατί το έκανε και να εξαλείψουμε τα αίτια».

Η τέταρτη υπόθεση ασχολείται με τον «μεθοδολογικό ατομικισμό ή ολισμό», δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο βλέπει κανείς τις σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία.

Η πέμπτη υπόθεση αναφέρεται στην δοξασία του δίκαιου ή του άδικου κόσμου.

Οι συγγραφείς χρησιμοποίησαν την μέθοδο του ερωτηματολογίου με κλειστές ερωτήσεις με υποδειγματικό τρόπο, αναγνωρίζοντας αμέσως την περιορισμένη εμ-

βέλεια των πολυάριθμων πάντως ερωτημάτων που τέθηκαν

Θα αναφερθώ πολύ περιληπτικά στα αποτελέσματα της έρευνας. Οι φοιτητές, όπως θα περίμενε κανείς, συμφωνούν με τον αντιεξουσιαστικό λόγο και διαφωνούν με τον αντιτρομοκρατικό λόγο. Διαφωνούν κάθετα με την καταπίεση των εθνικών και θρησκευτικών μειονοτήτων και είναι αντίθετοι στον θρησκευτικό φονταμενταλισμό. Διαφωνούν με την ακραία άσκηση βίας, την αστυνόμευση των πολιτών και τον έλεγχο των ξένων, ενώ διχάζονται ως προς την παγκοσμιοποίηση της αντιμετώπισης της τρομοκρατίας. Αυτό είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον εύρημα, αφού έχει ήδη σήμερα αποδειχθεί ότι ο πόλεμος στο Ιράκ υπήρξε μέγα λάθος. Επίσης διαφωνούν με την ψυχοκοινωνική υστέρηση, δηλαδή τα εσωτερικά χαρακτηριστικά του τρομοκράτη ως αιτία της συμπεριφοράς του, αλλά διχάζονται ως προς την εγγενή ροπή του τρομοκράτη προς το κακό. Εδώ πρόκειται για αντίφαση και επομένως αυτό ειδικά το θέμα αξίζει να ερευνηθεί περισσότερο.

Ακόμη, όταν οι συγγραφείς εξετάζουν τις «λογικές» που διέπουν τον αντιεξουσιαστικό και τον αντιτρομοκρατικό λόγο, διαπιστώνουν μια ενδιαφέρουσα ασυμμετρία που αξίζει να ερευνηθεί παραπέρα: Ενώ η συντριπτική πλειοψηφία μοιάζει να υιοθετεί τον αντιτρομοκρατικό λόγο, εντούτοις, απέναντι στην εξουσία δημιουργούνται δύο

στρατόπεδα, το ένα αντιεξουσιαστικό και το άλλο μη αντιεξουσιαστικό. Αυτοί όμως που απορρίπτουν και τον αντιτρομοκρατικό και τον αντιεξουσιαστικό λόγο δεν φαίνεται να απορρίπτουν εξ ίσου και την αστυνόμευση και την καταπίεση των εθνικών και θρησκευτικών μειονοτήτων, όπως θα περίμενε κανείς. Όμως εκείνοι που αποδέχονται τον αντιεξουσιαστικό και αντιτρομοκρατικό λόγο προτείνουν ως έργο της παγκοσμιοποίησης τουλάχιστον την συρρίκνωση του θρησκευτικού φονταμενταλισμού με τον διαπολιτισμικό διάλογο και την άρση των διαφορών. Ασφαλώς πρόκειται για ελπιδοφόρο μήνυμα που έρχεται από την νεολαία.

Θα προσθέσω το δικό μου τελικό σχόλιο: Η ερευνητική θητεία μας σε θέματα βίας (βασανιστές), θέματα επιρροής και συμμόρφωσης (λατρευτικές οργανώσεις-cults, αυταρχικές εξουσίες) και ό,τι έχει σχέση με το μετατραυματικό σύνδρομο (PTSD) μετά από ανθρωπογενείς καταστροφές (πολέμους), μας δίδαξαν ένα πράγμα: Ότι εξαρτάται από ποια μεριά του φράκτου βρίσκεσαι για να αποκαλέσεις μία πράξη τρομοκρατική ή, αντίθετα, αγωνιστική. (Και αυτή η σκέψη οδηγεί στην τελική παρατήρηση και πρόταση: Το βιβλίο αυτό νομίζω ότι έδειξε πώς πιθανόν υπάρχουν πολλά είδη τρομοκρατίας). Ίσως θα άξιζε να συνεχίσει η συναρπαστική αυτή έρευνα και προς αυτή την κατεύθυνση.

Μίκα Χαρίτου-Φατούρου